Keel ja Kirjandus

3/2017

LX AASTAKÄIK

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

ME KIRETU KIRJANDUSKRIITIKA

2015. ja 2016. aasta kirjanduskriitika ülevaade

JOOSEP SUSI, PILLE-RIIN LARM

I. KÜMME EREDAT HETKE

Esimene. Tõnu Õnnepalu „Lõpetuse ingel"

„Ainus, mida kunst tõeliselt suudab, on äratada meie südames natuke rõõmu. Õnnetunnet, ükskõik kui võltsi. Ta ei muuda maailma, ta ei pane inimesi mõistma oma eksitusi, või kui, siis vaid mõnda ja pisut, kui elu neid juba nii kaugele on küpsetanud. Ta ei tee meid targemaks, sest mitte miski ei tee meid targemaks, kui me juba oleme. Aga natuke rõõmu südames. Sellega saab ta mõnikord hakkama. Mõnikord väga harva. See ongi ainuke suur kunst." (Õnnepalu 2015: 54–55) Tõnu Õnnepalu mõtisklused liiguvad paradokside ja vastuolude kaudu kunsti, iseäranis kirjanduse ja luule olemuse lähistel, analüüsides – kui nii võib sedavõrd empiirilis-esseistliku teksti kohta väita – nii kunstniku tööd kui ka kunstiteost ja selle vastuvõttu, sidudes selle kõik õnnepalulikult üldinimlike abstraktsete kategooriatega, nagu armastus ja surm. Kriitika *par excellence*! Või nagu Hasso Krull tabavalt täheldab, on see Õnnepalu kunsti- või täpsemalt „piiratud minasust ületava luule manifest" (Krull 2015: 49). Eriti oluline näib, et Õnnepalu keskendub oma poeetiliselt ja sügavalt isiklikult positsioonilt lähtudes pigem kunsti ja kirjanduse ontoloogiale, selmet võtta eestkõneleja hääl ja põhistada kirjanduse autonoomsust.

KJK MÄRTS 2017.indd 161 06/03/2017 14:03:14

Õnnepaluga mõneti sarnase retoorikaga paistab silma Kaur Kender. Mõlemal on oma väljakujunenud – teineteisest siiski radikaalselt erinev – poeetika; mõlema jaoks on kirjandus elu ja keskkonna laiemalt mõtestamise vahend. Kender tahab näiteks öelda, et Maarja Kangro „Klaaslaps" on ilus ja kurb ühtaegu: „Loed ja mõtled, et meil peaks olema inimkonnana aega olnud mingi vähemalt 50 000 aastat, et sellele tõdemusele jõuda. Aga ei ole. Igaühel on endal vaja põrgus ära käia. Valu ära tunda. Ja siis mõtled, et ainus, mida kunst ja kirjandus tegelikult teha saab inimeste jaoks, inimkonna jaoks, on empaatia õpetamine. Et sinu valu on minu valu. Minu valu on sinu valu. Et nende valu on meie valu." (Kender 2016: 200) Kas kriitika suudab öelda midagi ka laiemat? Mitte üksnes kirjanduse, vaid elu, ühiskondlike protsesside ja eksistentsi kohta?

Teine. Vigade parandus

Eks ole tegelikult iga uus tekst mingil määral kriitika. Iga uus raamat on loojale vigade parandus, varasema täiustamine, parendamine või peegeldab vähemasti autori arusaama sellest, mis on kirjandus või missugune see ideaalis olema peaks. Ja iga uue tekstiga suhestutakse kirjandusväljaga ka laiemalt, täidetakse puudu olevat nišši.[1] Niisiis on iga tekst hoiakuline. Kriitika võib olla otsesõnaline või implitsiitne: ka miinusvõtteline retseptsioon kirjandusele on pidev (nt rahastamata, kirjutamata või mõne teksti arvustuseta jätmine).

Kui Õnnepalu kriitika objektiks oli nii kunst kui ka elu ja Õnnepalu ise, siis samal ajal on see vigade parandus, enda varasema loomingu kontekstualiseerimine, täpsustamine, nihestamine, teisendamine. Vahest midagi sarnast, aga oluliselt kitsamalt, tegi 2014. aastal – ja olgu teos esile toodud, kuigi see ei kuulu otseselt vaadeldavasse ajavahemikku – Andrus Kasemaa romaan „Minu viimane raamat". Brita Melts sõnastab väga täpselt, et „paratamatult asetub „Minu viimane raamat" suhtesse Kasemaa senise loominguga ja seda enam hakkab see lõpuks toimima kui üks kokkuvõtlik arveteklaarimine Poeedirahuga" (Melts 2015). Kasemaa ongi siin autorina kriitik, kelle objektiks on nii tema varasem looming kui ka tema ise.

Kolmas. Igav on teiega, härrased!

Kirjandus- ja keeleteadlane Tiit Hennoste väitis 2016. aasta 28. märtsi ETV2 saates „Plekktrumm", et kirjandus on ammendunud, selles puudub kirg, eesti kirjandus on liiga formaaditud. Hennoste ütleb: „Igavapoolne on, igav on teiega, härrased!" Kindlasti on tegemist viimaste aastate ühe silmatorkavama, konkreetsema ja otsesema hinnanguga eesti kirjanduse hetkeseisule.

Hennoste väljaütlemist kommenteerides on kunstiteadlane Tõnis Tatar kirjutanud: „Tahaksin juhtida tähelepanu positsioonile, millelt kirjandusteadlane kõneleb. Hennoste ei astu avalikkuse ette kirjanike advokaadi, mänedžeri ega PR-esindajana. Talle teeb muret pigem poelettidele jõudev „makulatuur" kui ühe või teise kirjaniku prestiiž, tiraaž või enesetunne. [---] Kui kirjanike enesetunne on nende eraasi, siis kirjandus kui selline on avalik." (Tatar 2016: 67)

[1] Tõsi, sellisena kipub mõiste *kriitika* tähendusest tühjaks jooksma, liialt laiaks paisuma. Siiski, laskugem hetkeks tüüpilisse intellektuaalsesse akrobaatikasse ja väitkem, et kõik on tegelikult X.

KJK MÄRTS 2017.indd 162 06/03/2017 14:03:14

Tatar näib lisaks meelde tuletavat, et kriitikul on vastutus! Selle vastutuse võiks kokku võtta lausega neli kümnendit tagasi ilmunud artiklist „Kriitika ja selle kriitika": „Kriitika moraalne kohus on seista kunstikriteeriumide eest, nende lõtvumine viib ande ja kirjandusväärtuste devalveerimisele, nõudlikkuse vähenemine kunstikriteeriumide likvideerimisele." (Kriitika 1977: 127)

Semukriitikale ja klannistumisele on tähelepanu juhitud juba pikemat aega (ja vaevalt sellest tulevikuski pääseb). Erandiks pole ka viimased aastad (toimunud on siiski oluline murrang – kui näiteks Sirbi 2005. aasta kriitikanumbris pälvis semukriitika ohtralt tähelepanu, siis praeguseks on tegemist oluliselt sekundaarsema murekohaga kui toona). Näiteks alustab Ilona Martson arvustust Mudlumi raamatule „Tõsine inimene" näpuviibutusega kriitikavälja semutsevale tendentsile: „Nimelt näib, et mida aeg edasi, seda enam kipub meie kirjanduselu määrama mitte niivõrd isegi põlvkondlik kui poolparatamatult sõpruskondlik kuuluvus. Sa oled see, kes on su sõbrad, mitte see, kuidas kirjutad. Või mida." Vana teema muidugi, aga Martson toob ka ühe konkreetse näite: „Aga kui „lapsekummardamine" võtab sellised värdjalikud vormid nagu siis, kui Eesti suurima ajalehe omanik, vananev härra, laseb oma lehe veergudel mõõdutundetult reklaamida labast romaanikest, mille ta on kirjutanud kahasse endast palju aastaid noorema naisalluvaga, siis tahaks lihtsalt kõrvad kinni katta: põle kuuld, põle näind, ei tea ka midagi." (Martson 2015: 293)

Hennoste hinnang sobib laiemaltki kirjandussituatsiooni, st ka kriitika kohta. Igavaks kisub! Kui laiast isikupärade paletist esile kerkivad üksikud õnnestumised (tavaliselt kogenud kirjutajatelt) suudavad üldpilti soliidsena hoida, siis (rea)arvustusi iseloomustab valdavalt vähene ambitsioon (nii stiililine kui ka sisuline), hambutus, vähene üldistustaotlus. Jääb mulje, nagu oleks suur osa tekste olemas seetõttu, et on ruumi ja et on vajadus mingist teosest kirjutada. Kriitiline tekst ise pole sellises kontekstis sugugi kunstiteose vääriline ja kriitika pole autonoomne, vaid hoopis vahend kinnistamaks kirjanduse positiivset rolli ühiskonnas, autorite geniaalsust. Ja kriitik oleks nagu see, kes peab avalikkuse ette astuma kirjanike advokaadi, mänedžeri ja PR-esindajana.

Neljas. Milleks poputada kirjandust?

Jaak Tomberg kirjutas 2015. aasta hakul ühes mõtiskluses, haarates kinni maineka itaalia ajaloolase Carlo Ginzburgi väitest Eestis esinemisel: „Kirjanduse käsitlejal pole võimalik kirjandusele häält laenata või kirjanduse nimel kõneleda, sest kirjandus räägib ise omaenese nimel ning teeb seda palju valjemalt ja ülemäärasemalt, kui teoreetik tema nimel eales rääkida saaks" (Tomberg 2015a: 165). Tõepoolest, „kirjandus räägib liiga kõvasti", miks on tarvis teda siis nagu väikelast poputada? Kirjandus on autonoomne ja suudab selletagi väga hästi hakkama saada. Tomberg jätkab: „Igal juhul seisneb kirjandusteoreetilise mängu keerukus selles, et kirjandus räägib ja tähendab liiga palju, see annab käsitlejale juba olemuslikult liiga palju „jälgi ja juhtlõngu"" (Tomberg 2015a: 166); „...kirjandus ei *vasta* kellelegi, kes räägib või küsib; kirjandus *räägib ise* ning pigem tuleb *temale vastata*" (Tomberg 2015a: 164). Tuleb vastata! Et kirjanduse röökimist summutada, mitte teda heleroosade prillidega kaitsta. Kirjandus on vaba, olgu seda siis ka kriitika!

KJK MÄRTS 2017.indd 163 06/03/2017 14:03:14

Viies. Marie Underi sonettide radikaaltõlked

Viimaste aastate ilmselt kõige jõulisema kriitilise ambitsiooniga publikatsioon on Hasso Krulli ja Carolina Pihelga koostatud kogumik Marie Underi sonettide radikaaltõlkeist. 50 eesti luuletajat kirjutavad igaüks ühe luuletuse, kusjuures Underi sonetid on vahendiks, kogemuse või isikliku elamuse aluseks. Eesmärk on lausa hämmastavalt pretensioonikas: „...jäädvustada hetkelise ülesvõttena kogu tänase luule poeetiline küllus" (Krull, Pihelgas 2015a: 9). Kuigi selle õnnestumises tuleks pigem kahelda (tekstide kvaliteet jääb valdavalt alla luuletajate tavapärasele tasemele), siis kontseptuaalselt on tegemist tähelepanuväärse projektiga. Kas või seetõttu, et samal ajal ja väga lihtsa võttega üritatakse mõtestada ja määratleda nii minevikku (Under) kui ka olevikulist luulesituatsiooni. Mis puutub teose olemuslikku eesmärki, siis eks liigkõrge latt tingib paratamatult lati alt läbijooksmise.[2] Aga proovida tasub. Kindlasti tasub!

Kuues. Kaur Kenderi kohtusaaga

Kui tihti seda ikka juhtub, et kirjandusest saab sündmus! Isegi selline, et valveargumenteerijad Mihkel Kunnus ja Ahto Lobjakas vaidlevad selle üle *prime-time*'il televisiooni otsesaates „Vabariigi kodanikud".[3] Saate tutvustus võtab Kenderi novelli „Untitled 12" ümber puhkenud poleemika kokku: „Vabas Eestis on sündimas pretsedent – kirjanik on oma ilukirjandusliku teksti eest astumas kohtu ette. Süüdistuseks on lapsporno valmistamine ja levitamine. Paljude arvates rünnatakse sellega sõnavabadust, kuid kõlab ka arvamusi, et kirjanik peab oma teksti eest vastutama ning lastevastane vägivald on taunitav mis tahes vormis." (Vabariigi kodanikud) Eks ole seda kirjandusloos juba lugematuid kordi juhtunud[4] ja seda enam tundub kummaline, et küsimus kirjanduse autonoomsusest, kirjanduse piiridest, teose fiktsionaalsusest ja autori vastutusest valgub nüüdki eri virtuaalkeskkondades ja meediaväljaannetes laiali. Või et kirjanduse olemuse ja piiride üle vaevutakse ülepea mõtisklema väljaspool tillukest kirjandusteoreetilist siseringi. Kummaline seetõttu, et ehkki Eesti peaks olema uuendusmeelne riik, tuleb ikka ja jälle justkui otsast alata, kõige algelisemate küsimustega tegeleda. Kui Hennoste ütles, et kirjandus on igav, siis enam ta pole igav, aga põnevus ei tulene kirjandusest, vaid juriidilis-sotsiaalsest sündmusest: igasugune kirjandusteoreetiline küsimine oli juba eos kokku kleepunud kirjandusväliste teemadega repressiivriigist lastekaitseni. Teisalt, just sellega seoses muutusid kirjandusküsimused aktuaalseks. Võiks ehk tsiteerida vaid Mihkel Kunnust Facebookis:

---

[2] Jürgen Rooste sõnastab selle intuitsioonipõhises arvustuses: „Ma kujutan ette maailma, kus see raamat ongi dokument, salvestis me tänasest luulest. [---] Siis muutub see raamat hoiatavaks näiteks: näed, tehti ka luulesarnast asja selles haiges ebardlikus Eestis kord!" (Rooste 2015a)

[3] Rahvusringhäälingu otsus käsitleda teemat niivõrd laias ulatuses sai kriitikat Maarja Vainolt: „Just nagu ei oleks Eesti Vabariigis pärisprobleeme, millest rääkida" (Vaino 2016).

[4] Üks meist mäletab, kuidas gümnaasiumi kirjandusõpetaja suutis aastaarvu 1857 pealuusse raiuda: sel aastal oli kohtu all nii Baudelaire'i „Les Fleurs du mal" kui ka Flaubert'i „Madame Bovary".

KJK MÄRTS 2017.indd 164 06/03/2017 14:03:14

„*Mission failed*" – vaevalt kellegi arusaam kirjandusest või selle funktsioonist nende vaidluste tõttu tähelepanuväärselt muutus.[5]

Tähelepanuväärne on Kenderi juhtum aga siiski ja seda kolmest aspektist: a) helitugevus – Kenderi pooldajad ja vastased lärmasid kõikjal, võtsid sõna, ründasid; b) kriitiku positsiooni asus riik oma uurimisorganite ja kohtuvõimuga[6] ja c) valdavalt siseringi jäävad kirjandusteoreetilised küsimused muutusid üürikeseks ajaks aktuaalseks ka laiemalt.

Seitsmes. Kirjanikupalk

Kirjanikud on riigi palgal! Seitsmeliikmeline komisjon, kes kirjanikupalga saajad nimetas ja seega otsustas, mis on hea ja väärt kirjandus ja mis mitte, on eesti kirjanduse põhimõtteline suunaja ja kriitik. Kusjuures 2015. aasta komisjonis olid küll kõik austatud ja õpetatud inimesed, aga vaid üks kirjandusteadlane-loolane (Märt Väljataga). 2016. aasta koosseisus oli neid seevastu mitu (Rein Veidemann, Janika Kronberg, Elle-Mari Talivee).

Loeme ette eesti kõige paremad kirjanikud: Maarja Kangro, Indrek Koff, Mihkel Mutt, Jürgen Rooste, Tõnu Õnnepalu (keeldus), Triin Soomets (asendusparim), Mehis Heinsaar, Eeva Park, Jan Kaus, Hasso Krull. Kusjuures mõnedki neist on ühtlasi silmapaistvad kriitikud, teised jällegi mitte nii silmapaistvad.

Kaheksas. Kriitikakogumikud

Kriitikaväljale on iseäranis olulised kriitiliste tekstide tõlked. Nagu kunagi T. S. Elioti esseede eestindused (1997). Nende kaudu omandavad nooremad kriitikud oma nägemuse kvaliteetsest metatekstist, teiste seas ilmus näiteks Triinu Tamme tõlkes Marek Tamme koostatud valik Marcel Prousti esseid (2015).

Viimasel kahel aastal ilmus ka silmapaistvaid kriitikakogumikke, nt Jaanus Adamsoni, Toomas Haugi, Cornelius Hasselblatti, Janika Kronbergi („Hästi valitud sõbrad" sisaldab ebatavaliselt palju saatesõnu – seegi ju osakene retseptsioonist), Hasso Krulli, Jüri Talveti, Jaan Unduski omad.

Teiste seast paistab omanäolisena silma Thomas Salumetsa „Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinskit" (2014, e k 2016, tlk Kersti Unt). Kuigi sügavamat tekstianalüüsi teosest ei leia, on tegu viljaka uurimusega, mis isiklikku mõõdet põhjalikult käsitledes hõlbustab (või raskendab?) Kaplinski luulele lähenemist. Salumets on ihukriitik, kelle kasutada on olnud muuhulgas Kaplinski päevaraamatud – vaieldamatult harukordne juhtum eesti kirjandusteaduses.

---

[5] Kui tavaliselt hääbuvad sellised diskussioonid üpris kiiresti, siis Kenderi juhtum suudab ikka ja jälle üllatada ning esiplaanile tõusta. Kas või sellega, et nihilist.fm avaldas suletud kohtuprotsessi materjale, mis kirjanduslikust perspektiivist jätavad väga groteskse mulje – sügavamad teoreetilised küsimused segunevad kõige lihtlabasematega. Näiteks Kenderi kaitsja Paul Kerese küsimus ajakirja Vikerkaar toimetajale Kajar Pruulile: „Ma küsin sellise küsimuse, mis tõenäoliselt kõlab teile väga rumalana, võib-olla teistele saalisviibijatele ka, aga kas ajakiri „Vikerkaar" on pornoajakiri." (Tunnistajapink: Kajar Pruul)

[6] Ilmselt meenus paljudele 20 aastat varem toimunud (:)kivisildniku saaga seoses tekstiga „Eesti Nõukogude Kirjanike Liit – 1981. aasta seisuga, olulist". Tõsi, Sven Sildniku juhtum vaibus tasapisi märkamatult ja süüdistust lõpuks ei esitatud.

KJK MÄRTS 2017.indd 165 06/03/2017 14:03:14

Kriitikakogumikud on tänuväärsed muuhulgas seetõttu, et nende retseptsiooni puhul on tegu väheste olukordadega, kus luubi alla võetakse kriitika ja tõepoolest laskutakse metakriitikasse (üldiselt puuduvad konkreetsete kriitikute loomingu analüüsid, metakriitika seisneb eesti kriitikaväljal küsimuses, mis on kriitika). Enamasti kumab sellistest arvustustest siiski läbi tugev alalhoidlikkus. Sel on kaks peamist põhjust: a) kuivõrd tegu on väljavõttega autori laiemast loomingust (ülevaatega), siis pole sünnis kellegi elutööd rünnata (liiati arvestades kirjandusruumi väiksust) ja b) metakriitik on alati sammu jagu maas – puudub võimalus kõikide käsitletavate teemadega sama põhjalikult kursis olla.

Üheksas. Ants Orase nimeline kirjanduskriitika auhind

Silmapaistva kirjandusteadlase, tõlkija ja kriitiku nime kandva auhinna ühe aasta jooksul ilmunud parima arvustuse või ülevaate eest eestikeelse(te) kirjandusteos(t)e kohta asutasid 2015. aastal SA Kultuurileht väljaannete (Keel ja Kirjandus, Looming, Sirp, Vikerkaar, Värske Rõhk) kriitikatoimetajad tõukuvalt murest kriitika olukorra pärast. Teisisõnu, juba auhinna loomine kujutab endast hinnangulist (metakriitilist) akti, kriitikatoimetajate nägemust kriitikaväljale impulsside andmise vajadusest. Kindlasti evib auhind edaspidigi suunavat mõju – nii nominentide kui ka laureaadi teksti(de) kaudu postuleeritakse, missugune peaks olema kvaliteetne arvustus, missuguseid tekste toimetajad iseäranis väärtustavad.

Viimast kinnitab žürii hinnang esimese auhinna võitnud Johanna Rossi arvustusele „Poeet suure P-ga, Lumehelbeke suure L-iga" (Ross 2015) Andrus Kasemaa romaani „Minu viimane raamat" kohta. Nimelt väideti, et Rossi arvustus esindab kriitika seda osa, millest on eesti kirjandusväljal iseäranis puudus: „Elegantne ja vaimukas tarbetekst, mis on ühtaegu asjatundlik ja loetav laiadele hulkadele. Sellisena vastab Rossi tekst ka Orase ideaalile, mille järgi olgu arvustuses nii elamust kui analüüsi." (Kirjanduskriitika 2015)

Teise auhinna võitis Hasso Krull ajakirjas Vikerkaar ilmunud arvustusega „Tardumusse venitatud avaus. Tõnis Vilu utoopiline aeg" (Krull 2016a). Sedapuhku näis konkreetse teksti kvaliteedist olulisemana autor, kelle kriitilist loomingut laiemalt otsustati esile tõsta. „Žürii sõnul hakkab kujunema traditsiooniks, et niipea kui Hasso Krull kaasaegsest eesti kirjandusest kirjutab, ütleb ta ühtlasi kohe midagi oluliselt üldistusjõulisemat, kui seda tavaliselt ühe retsensiooni piires suudetakse – seda nii autori, kirjanduse, Eesti kui ka maailma ja inimese kohta. Meenutagem viimastest aastatest kas või vaid ta käsitlusi Kaur Riismaa, Valdur Mikita, Sveta Grigorjeva, Tõnu Õnnepalu, Marko Kompuse jpt loomingu kohta. [---] Seda püsivat kõrgtaset ei ole kuidagi võimalik tunnustamata jätta." (Kirjanduskriitika 2016)

Näib siiski, et tegemist pole laiemalt kirjanduskriitikapreemiaga, vaid kitsamalt arvustusauhinnaga. Tasuks mõelda, kas senisest enam võiks esile tõsta ka ülevaatelugusid, eksperimente (kui neid on) ning tõlkekirjanduse kriitikat, iseäranis tõlke kriitikat. Igatahes on auhind hästi vastu võetud ning see on andnud ainest ka huvitavateks mõttevahetusteks. Mis Ants Orasesse puutub, siis 2015. aastal andis ajakiri Studia Metrica et Poetica välja tema poeetikale pühendatud erinumbri (teine aastakäik, nr 2).

KJK MÄRTS 2017.indd 166 06/03/2017 14:03:14

Ants Orase preemia laureaat Krull tegi auhinnakõnes üleskutse hakata välja andma ka Orase-nimelist luuletõlkeauhinda: „Tõlge on üks kriitika vorme, ja kriitika on alati tõlgendus. Need kaks kuulusid Orase puhul tihedalt kokku. Kas ei oleks siis õiglane, et Ants Orase sünniaastapäeval antaks välja kaks auhinda, mis mõlemad viitavad Orase kujule?" (Krull 2016b) Tõepoolest. Eks iga tõlge ole tõlgendus.

Selles võtmes on viimaste aastate vahest kõige jõulisemaks seisukohavõtuks Vello Salo ja Jaan Kaplinski heebrea keelest tõlgitud „Koguja raamat" (2016), mis on juba vähemalt neljas selle teksti tõlge eesti keelde, aga mitte selleks, et eelmisi tühistada. Vastupidi, varasemad, 1739. aasta esmatrüki, 1939. aasta juubelipiibli ja Eesti Piibliseltsi 1997. aasta väljaande tekstid, on uuele tõlkele lisatud, et originaali paremini mõista ja seni tähelepanuta jäänut paremini märgata. Anu Põldsam märkis: „Nii saavad ka algkeelt mitte oskavad lugejad ometi aimata selle võlu ja valu ning ise otsustada, milline tõlge neile kõige kohasem tundub" (Põldsam 2016).

Kahju, et tõlkeluule virtuaalne ajakiri Ninniku pole pärast 2014. aasta maikuud enam uusi tekste avaldanud. Ninnikus kujuneski kõige tähelepanuväärsemaks just rubriik „Värav" eri luuletajate tõlgete/tõlgendustega samast tekstist (ilmselt on paljudele eredalt meelde jäänud esimeses numbris aastal 2001 avaldatud 13 tõlget William Carlos Williamsi imažistlikust lakoonilisest tekstist).

II. KRIITIKA JA SELLE KRIITIKA

40 aastat tagasi ilmunud anonüümses, aga väga põhjalikus artiklis „Kriitika ja selle kriitika" sõnastatakse kirjanduskriitika tunnusjooned, mis on kesksed siiani. Muuhulgas väidetakse, et „kunstiteose kritiseerimine on suurel määral kaasaloomise akt" ning et „kriitika on looming ja temas ei avaldu mitte ainult uuritava teose ja selle autori, vaid ka uurija-kriitiku enda isiksus" (Kriitika 1977: 131). Millegi sarnaseni, aga põhjalikumalt jõudis 2014. aastal Aare Pilv oma kaasaloova kriitika hüpoteesiga (Pilv 2014). Kriitikast on viimasel ajal sedavõrd palju mõeldud, et viimased aastad mõjuvad „kriitikast mõtlemise ajajärguna" (Tomberg 2015b).[7]

1977. aastal esile tõstetud mõtted on pea kõik aktuaalsed praegugi. Mõned juhuslikud näited veel: „...kriitika vastutab kirjanduse taseme eest. [---] Kriitika peab andma teosele hinnangu ja ühtlasi olema autorile kaasvestlejaks. [---] Tänast kirjandusprotsessi katab kriitika rahunemise vaikne lemmel: peaaegu kõik on rahul. Kõik on targaks saanud ja taset tõstnud...." (Kriitika 1977: 127)

Kõige lõpuks jõuti aga ikkagi küsimuseni: „Üllatavalt (või just seaduspäraselt?) palju ruumi ajakirjas võtab enda alla küsimuste küsimus, m i s o n k r i i t i k a. [---] Vastusest sõltuvad kriitikale seatavad ülesanded ja kriteeriu-

[7] Jaak Tomberg toob Aare Pilve ja George Steinerit kõrvutades muuhulgas esile iga viie aasta (Sirbi kriitikanumbrid ilmusid 2005, 2010 ja 2015) järel toimunud diskussioonide kesksemad pidepunktid ja nende põhjal ka loogilise arengu, väites lisaks, et „buumist õhkub lokaalset iha kriitika kohta käiva süstemaatilise teadmise väljatöötamise ja arendamise järele" (Tomberg 2015b).

KJK MÄRTS 2017.indd 167 06/03/2017 14:03:14

mid, millega teda hinnata." (Kriitika 1977: 132) Tundub, et ka toona elati kriitikast mõtlemise ajajärgul.

Ilmselt on üha korduvad (meta)kriitilised diskussioonid[8] kirjandus- ja laiemalt kultuuriinimesed juba niivõrd ära tüüdanud, et vaevalt suudaks mõni mõtteavaldus – olgu ta kui tahes põhjalik või kriitiline – kriitikavälja laiemalt teisendada, rääkimata siis veel kellegi üllatamisest. Ja ilmselt ollakse juba harjunud, et mõneaastase intervalliga kerkib ikka ja jälle esile diskussioon (meta)kriitika üle, mis aga iga kord jõuab välja samale (kui mitte avalikult, siis vähemalt eravestlusis) tulemusele: kriitikal võib olla palju erisuguseid (ka üksteist välistavaid) funktsioone.[9] Kui üritada kriitikat määratleda, siis kõiki rahuldav definitsioon jõuab liigsesse abstraktsusesse (*à la* kriitika on lava või võimalikkuste väli) ega ütle kriitika kohta midagi, mistõttu tuleks eelistada väärtustavaid (hinnangulisemaid) definitsioone liigitavatele.

Kuivõrd siinses artiklis on mõiste *kriitika* väga avar, oleks selles vahest lihtsaim rakendada siiski liigitavat definitsiooni, mille puhul näib kõige adekvaatsem kasutada lava metafoori (analoogselt Tõnu Viigi (2012) kultuuridefinitsiooniga). Siis jääb vaid küsimus: kuidas seda lava kirjeldada? Sellisel juhul ei saa kriitikat määratleda üksnes poeetika (ka kirjutamisžanri, -meediumi jne), objekti (kirjandusteksti) ega funktsiooni kaudu. Kriitika, nagu mis tahes žanri, määratlemine on konstruktsioon. Kriitika võib olla paberil tekst, aga ka mõttevälgatus peas, auditiivne, visuaalne jne; see võib võtta vaatluse alla ilukirjanduse, aga ka ükskõik mille muu; kriitika eesmärk võib olla kirjutaja kirjutusiha rahuldamine, kirjandusvälja kontekstualiseerimine, ilukirjanduslik tekst jne.

Küll aga näib, et metakriitilised diskussioonid ei suuda teisendada, mõjutada kriitikavälja laiemalt. Muutused on puhtkvantitatiivsed (ruumilised), väli laieneb (ERR-i kultuuriportaali lühiarvustused, Nihilisti ja Postimehe portaali mitmesugused katsetused, noorte kultuuriblogi Kaktus) ja kriitikasse on tulnud hulk uusi autoreid, aga kvalitatiivset teisenemist pole toimunud. Eesti kriitika on staatiline, pärast Mihkel Kunnuse kriitikasse tulekut pole esile kerkinud ühtegi jõulist kirjutajat või tendentsi, kes/mis vaikselt voolava veekese natukene lainetama paneks.

Mida me siis uurime? Mida me siinses kaheaastaku (põgusate põigetega 2014. ja 2017. aastasse) ülevaates oleme arvesse võtnud, jälginud? Ehk kõige lihtsam oleks vastata nii: oleme arvestanud kõike, mis on hoiakuline, mis tahab kirjanduse kohta midagi öelda, kirjandusvälja määratleda või teisendada.[10] Niisiis pole meie huviorbiidis ilmunud arvustused, vaid kriitikaväli laiemalt. Oleme jälginud neid hetki, kui avalikult soovitakse kirjandusele vastata, teda taltsutada. Või metafoorselt – oleme jälginud tekste, mis vastavad kirjandusele luule häälega, kus vastus üksnes ei talleta informatsiooni, vaid ka genereerib uut.

---

[8] Tuleks rõhutada, et metakriitika põhineb üksnes arutelul kriitika kui sellise üle, mitte aga partikulaarsete kriitiliste tekstide analüüsidel. Viimased Eestis sisuliselt puuduvad. Näib, et kirjandusarvustustest johtuvate numbrist numbrisse jätkuvate inspireerivate vaidluste asetleidmine jääb toimetajate virgutusjõu taha.

[9] Made Luiga kirjutab näiteks nii: „Hea arvustuse harva täidetud kriteerium on käsitletava kirjatöö vastu huvi äratamine" (Luiga 2016). Hea arvustuse üks kriteerium võib olla huvi äratamine.

[10] Seetõttu ei ole me otseselt arvestanud ka kriitika ja kirjandusteaduse dialektikat, kuivõrd tegu on kahe erisuguse nähtusega, mis teineteist sugugi ei välista. Kriitika võib, aga ei pruugi olla teaduslik.

KJK MÄRTS 2017.indd 168 06/03/2017 14:03:14

Eks ole ju nii, et see, kuidas me kirjandusest räägime, kuidas me kirjandusele vastame, defineerib ka kirjanduskriitika. Kujundab lava.

Selle metafoorse lava puhtformaalsed tunnused tingivad paratamatult kvantitatiivselt kõige määravamaid tendentse: just institutsionaalne ülesehitus määrab üldisema arusaama, mismoodi tuleks kirjandusest kõneleda. Ja formaalne ülesehitus on viimastel aastatel läbi teinud mitu olulist muutust.

2013. aasta lõpus Sirbi peatoimetajaks saanud Ott Karulini programmi üks kesksemaid lubadusi puudutas kriitikakunsti edendamist. Uus peatoimetaja on ka Loomingul (Janika Kronberg) ning Keelel ja Kirjandusel (Johanna Ross), samuti ingliskeelsel ajakirjal Estonian Literary Magazine (Jan Kaus). Kriitikatoimetajad on vahetunud kolmes väljaandes[11] ning seda ei olegi nii vähe, arvestades, et ennekõike neis väljaannetes tegeletakse järelkasvuga: Sirp, Müürileht ja Värske Rõhk.

Vajadusele teisendada kriitikapilti osutas ametisse astudes ka Kronberg: „Kriitikat tuleb mitmekesistada, retseptsioon peab katma senisest suuremat osa eesti uudiskirjandusest, kuid seejuures ei ole arvustus ainus kriitika vorm" (Larm 2016a). Tõsi, seni ei ole Loomingu kriitikaosa märkimisväärselt värskenenud, ehkki ajakiri tervikuna on kirevamaks muutunud küll. Looming hoiab pigem konservatiivset joont ja küpset autorit.

Noorte autorite lisandumist kriitikute ridadesse on ilmselt soodustanud eesti kirjanduse õppe ümberkorraldamine Tartu ja Tallinna ülikoolis – õpe on praktilisem, Tartus on näiteks populaarne valikaine „Kriitikapraktika". Kriitika teemal on peetud suvekoole (Vormsi, Alatskivi), ajakiri Värske Rõhk lükkas Tartus käima sageli kriitikale keskenduva „Värske õhtu" sarja.

Kriitikud ei ole siiski hariduse poolest homogeenne seltskond. Mis rahvusesse puutub, siis on juba tuntud eestivenelastest arvustajatele (eriti produktiivne on Boris Veizenen, lisaks Sveta Grigorjeva, P. I. Filimonov) lisandunud üks Eesti venelane (Mihhail Trunin) ning Eesti soomlane (Heidi Iivari).

Kriitikalava on vähem või rohkem kujundanud ka raadiosaated: „Luuleatlas", „Vasaras" üürikeseks jäänud minutiarvustuse rubriik, retrospektiivne „90 raamatut 90 päevaga", olevikulisem „Loetud ja kirjutatud" ja „Uus raamat". Televisioonis piirdub kirjanduskajastus ühe saatega kuus, „Kirjandusministeeriumiga". Kultuurisaade „OP!" valis 2016. aastal mõjukaimat kriitikut, kuid kahjuks ei jäänud nende huvivälja kirjanduskriitikud.

Eks omamoodi (meta)kriitika ole juba kirjandusväljaannete valikuprintsiibid ja seda nii arvustatavate teoste kui ka arvustajate kontekstis. Heites pilgu Janika Kronbergi kaks aastat tagasi tehtud kriitikaülevaatele, võib üpris kiiresti jõuda arusaamale, et nomenklatuur püsib, muutused on minimaalsed. Teisisõnu, väljaannete püsiautorid on suures osas jäänud samaks, arvustusobjektid on ettearvatavad, nagu ka nende omavaheline suhe.[12] Igav on teiega, ütleks Hennoste.

---

[11] Ja kui eespool väitsime, et ka miinusvõtteline kriitika on pidevalt kohal, siis seda võiks ilmestada Kajar Pruuli kolm kümnendit ajakirja Vikerkaar toimetajana – tegu on ilmselge hinnanguga süsteemi toimivusele.

[12] Viimasele osutab ka Värske Rõhu vastne kriitikatoimetaja Hanna Linda Korp: „...palju on ettearvatavat. Mõningate arvustuste puhul on ootuspärane, et just need kriitikud just nendest raamatutest räägivad, ja aimad ette, mida nad ütlevad. [---] näiteks ... Eda Ahi kirjutab Silvia Urgase raamatust. Tal on uusi vaatepunkte, ma ei kritiseeri seda arvustust, küll aga seda valikut. Võib-olla oleks pidanud kaugemale mõtlema, leidma inimese, kes mõistab luulet, aga ei ole ise noor naissoost luuletaja – tekiks uus kihistus, mis tuleneks lihtsalt sellest, et kirjutaja ei ole arvustatavaga samal positsioonil. Seda kohtab väga vähe." (Larm 2017)

KJK MÄRTS 2017.indd 169 06/03/2017 14:03:14

III. KÜMME ISELOOMUJOONT

Esimene. Puudub uuenenud luule eritlemise metodoloogia

Tänapäeva eesti luule näeb vägagi proosa moodi välja. Jaakpõldmäelik luuleanalüüs ei sobi enam juba mõnda aega luule eritlemiseks, mõtestamiseks, sel puudub efektiivsus. Arvustajad paiknevad justkui vahepealsel eikellegimaal: tekst postuleeritakse retooriliselt luuleks, aga sellele lähenetakse kui tüüpilisele proosatekstile, kusjuures „tähelepanu keskmes pole proosavahendite rakendamine luules, vaid *kriitika suhtubki luulesse kui proosasse*" (Susi 2016: 177). Olukord meenutab kangesti kaasaegse kunsti retseptsiooni, kust vormilised aspektid on pea täielikult taandunud, esiplaanil on kontseptsioon, idee. Üks siinkirjutajatest ongi projitseerinud luule- ja kriitikavälja omavahelise kolmeastmelise dünaamika, mille viimasel tasemel „kriitika peegeldab luulevälja proosastumist luuleväljale tagasi" (Susi 2016: 178).

Luule retseptsioon vajab uut metodoloogiat! Arusaama, kuidas luulele ülepea läheneda. Praegune situatsioon on pehmelt öeldes nõme – iseäranis noored luuletajad võtavad arvustajatena ette luuleraamatuid, toovad esile teemasid, lugusid, ideid, stseene, maailmavaatelisi pidepunkte, aga jätavad luulelised tunnused justkui puutumata. Lühidalt, keskmes on üksnes see, m i l l e s t autor kirjutab, mitte aga see, k u i d a s ta seda teeb. Võiks rõhutada Märt Väljataga sõnadega: „Värsiteadus võiks ideaalis anda ettekujutuse luule võimalikkuse tingimustest, süsteemist, millesse iga eesti luule looja ja lugeja siseneb, kui asub luuletama või luulet lugema" (Väljataga 2016b).

Viimastel aastatel leiab kaasaegse luuleraamatu sügavuti minevaid analüüse minimaalselt, valdab pealiskaudsus-vahepealsus. Toome siinkohal juhusliku näite. Silvia Urgas mainib arvustuses Aleksandra A. T. raamatule lühikesi ridasid, minimalismi ja vabavärssi. Aga sellega luuleanalüüs piirdub, edasi jutustatakse tujude muutustest, dramaatilistest stseenidest, suurejooneliselt kõlavatest väljaütlemistest jne. Tagatipuks kasutatakse arusaamatult mõisteid *uusnaivism* ja *uusromantism*. Näib, et arvustaja ainus eesmärk on ümber jutustada, millest luuletaja tahtis rääkida, aga mitte avada, kuidas see tal luuleväljal õnnestus. (Urgas 2016)

Veel üks näide. Sirel Heinloo lubab avada Jüri Kolgi raamatu luuletehnikat: „Mis puudutab luuletehnikat, siis tundub, et luuletuste lõpp on läinud vaheldusrikkamaks. Enam ei ole need ilmtingimata sõnamängudest ahistatud. Kui need vaid oleks iga kord lõpud! Jumalike Ilmutuste kirjastuses on komme paigutada luuletusi nii, et osa värssidest jääb lehekülje pöördele, ilma et küljendus annaks vihjet luuletuse jätkumise kohta. Niisiis olen mõnikord leidnud, et luuletuse lõpp, mis mulle meeldis, ei olnudki lõpp ja ma pidin sinna veel mõned read külge haakima." (Heinloo 2016) Kujundusest armastatakse arvustusis muidugi ebaproportsionaalselt palju kõneleda (seejuures vaagimata kujunduse ja teksti kokkukõla, pingevälja, harmooniat).

Luule muutumisega pole suudetud kohaneda. Puudub käsitööoskus, kuidas proosastunud luulevälja tingimustes tekstidele läheneda. Nii on mõistetav, et kvaliteetsed luuleanalüüsid on seotud pigem varasemate tekstidega, klassikaga.

Viimase kahe aasta kriitika üks meeldivamaid ja värskendavamaid juhtumeid ongi ajakirjas Looming ilmunud Tiit Hennoste kanooniliste autorite ülelugemised. Eriti lummasid sisutihedad tekstid Paul-Eerik Rummost

KJK MÄRTS 2017.indd 170 06/03/2017 14:03:14

(Hennoste 2015a) ja Jüri Üdi viiest luuletuskogust (Hennoste 2015b). Lisaks eri tekstide ja raamatute tabavale ning mitmeplaanilisele analüüsile joonistab Hennoste mõlema puhul välja lineaarse, loogilise arengudünaamika. Olgu siinkohal tsiteeritud ka Hennoste metakriitilist märkust: „Kirjandusest kirjutamiseks peab minema autorist kaugemale ja vaatama teda silmi kissitades, ning kõige parem, kui eri kauguselt ja mitme nurga alt. Nagu kubist portreed maalides, et siis eri nurkadest korjatud tükid samale tasapinnale kokku panna." (Hennoste 2015b: 536) Just! Kordame: kõige parem, kui eri kauguselt ja mitme nurga alt.

Hennoste kontekstualiseerib retrospektiivselt luule suurkujusid rangelt empiirilisest lugemiskogemusest tõukudes, hiilgab mitmekülgse lähenemisega, viljaka käsitööoskusega. Mis vahest kõige olulisem ja mida kohtab tõesti harva: iga luuletaja eritlemine nõuab erinevat stiili. Ka kriitilise teksti puhul on võimalik sisu ja vormi eristamatus, mõte sünnib koos sisu ainuvõimaliku väljendusega. Siin on kirge! Eks ole sellestki juba pikki aastakümneid kirjutatud: „...kuigi ilukirjanduslikus proosas, poeesias ja dramaturgias peame eri stiilide olemasolu enesestmõistetavaks ja ainuvõimalikuks, pelgame seda küllust kriitikas. Ometi on kriitikas juba niikuinii oma stiilimustrid, ühed publitsistlikuma, teised rangelt-teadusliku ilmega." (Kriitika 1977: 132) Veelgi üldistades ja laiendades: „...vähemalt minimaalne loovus peab olema kriitikale kui niisugusele loomuldasa omane" (Tomberg 2015b).

Teine. Hea arvustus nõuab kirge ja isikupära

Kriitikaväljal kohtab palju väga kvaliteetseid tekste ja kõrgetasemelisi kirjutajaid. Oluliselt lihtsustades võiks väita, et n-ö raskekahurväg on kõrgel tasemel. Ja kirglik. Esseistlikki. Veidi kahju, et neist mõned on viimasel ajal üha vähem avaldanud (nt Jaanus Adamson). Nii esseistlikes kui ka akadeemilistes tekstides suudetakse sageli määratleda ja kirjeldada eesti kirjanduses valitsevaid protsesse.

Vaieldamatult üks silmapaistvamaid arvustajaid on kirjandus- ja teatrikriitik Alvar Loog. Ühtlasi üks efektsemaid ja julgemaid halvastiütlejaid, kes oma väidete põhjendamiseks küll üleliia palju leheruumi ei küsi, aga kelle poeetiliselt külluslikke, semutsevatest õlalepatsutustest vabu tekste on alati põnev ja väljakutsuv lugeda. Näide luuleaasta ülevaatest: „Autorihoiak on ennastnautiv ja -kiitev ning varjamatu pretensiooniga mõtte- ja tundesügavusele, tekstid pakuvad romantilisi poose ja didaktikat ning koosnevad mõtlemise, tunnetuse ning kirjandusliku eneseväljenduse klišeedest. Kogus leidub leiget lüürikat, läbikukkunud kalambuurikatseid, õige vindita krutskivärsse, väljaimetud paradokse ja säästusürrealismi. Lodevate riimidega põimitud tekstis hulbivad surnultsündinud kujundid ja läbikukkunud katsed markeerida otsekõnet." (Loog 2015: 396) Natukene naljakas. Ja kurb ühtaegu.

Vahest veelgi omapärasem on Lauri Sommeri käekiri. Ühest lõigust koosnevad kongeniaalsed, assotsiatiivsed, mõtisklevad, kohati kõnekeelsed, huvitavate seostega, ühiskonnaga laiemalt diskuteerivad ülevaatlikud, jõulised tekstid. Sageli on Sommer kaootiline, eneseleosutav („Nyyd aga võtan Pyha Hööd0ri ikooni ees Vanahundi 115. synniaastapäeva puhul (20. veebruar) ta terviseks pitsi pihlakaviina ja panen siia punkti ära" (Sommer 2015b: 109)), isiklik ja humoorikas („Pole parata, see raamat uinutas kiiresti mu kriitikameele ja hakkasin end tundma sama mõnusalt nagu semiootika esimese aasta

KJK MÄRTS 2017.indd 171 06/03/2017 14:03:14

beib Valdur Mikita aulaloengul. Mis võimalused, mis silmapiirid!" (Sommer 2016: 95–96)), igav ja labanegi. Siis taas humoorikas ja kongeniaalne: „Yhel poistest on „vasaku põse peal / kauniskummaline sünnimärk". Mul on jälle paremal põsel. Ja isegi mitu tykki. Tähendab, tema poolt vaadates vasakul." (Sommer 2015a: 187) Lauri Sommeri tekstides on väge, kui see ka ei puutu asjasse või on hägune. Tema lause on tummine.

Hoopis teistsugust, akadeemilist, analüütilisel sisselugemisvõimel ja kainel eritlemissuutlikkusel põhinevat kirge esindab Brita Melts – kindlasti üks viljakamaid ning seejuures ka täpsemaid ja tuumakamaid kirjutajaid. Oma 2016. aastal Tartu Ülikoolis kaitstud doktoritöös „Kirjanduslikud omailmad ja nende autobiograafilised lätted" sõnastab ta ühe tänapäeva eesti proosas selgelt avalduva tendentsi: „omailmsus". Vaadeldaval perioodil on ta avaldanud ainuüksi Sirbis arvustusi väga eriilmelistest autoritest. Esile võiks tõsta arvustust Mehis Heinsaare teoste kohta (Melts 2016a). Toimetajatöö aspekte avab hästi retsensioon Betti Alveri ja Mart Lepiku kirjavahetusele „Minu lamp põleb" ning Eduard Vilde kirju Rahel Uschmarowile koondavale raamatule „Minu põsk sinu põse vastu" (Melts 2016b).

Mõned näited veel. Süvitsimineku ja eruditsiooniga hiilgab Jaak Tomberg, neid ei ole kunagi vaka all hoidnud ka Mihkel Kunnus. Kui otsida näiteid kaasaloovast kriitikast, siis seda esindab Tombergi essee Don DeLillo loomingust (Tomberg 2017a), või kui püüda leida arvustust, mis tõepoolest aitab lugejal teost mõista ja nautida (nagu pidas vajalikuks T. S. Eliot), siis see on Tombergi arvustus Tõnis Tootseni romaani „Esimene päev" kohta (Tomberg 2017b). Kunnuse käsitlust Milan Kundera ja Michel Houellebecqi teostest (Kunnus 2016) võib nimetada kontseptuaalseks.

Ühesõnaga, kirge ja isikupära leiab. Leiab ka isikupärast kirge! Arvestades aga kriitikaväljal argumenteerivate isikute hulka, võib pikemalt mõtlemata väita, et sekka mahub omajagu diletantlikke tekste. Kriitika ja kirjandus toimivad sarnaselt – tegijaid on palju, tase kõikuv. Aga kui luule puhul küsitakse sageli, kas surnult sündinud kujundite põhised sügavamõttelisusele pretendeerivad tekstid on avaldamiskõlbulikud, siis kriitika puhul seda miskipärast ei tehta.

Kolmas. Intuitsioon ja põhjendused pole tasakaalus

Arvustustes domineerib intuitsioon, mitte analüüs. Arvustused on osutuspõhised, aga argumenteeritud mõtete ja nendeni jõudmise loogika väljajoonistamisega üleliia vaeva ei nähta.

Seda märkab ka tunnustatud kriitikute juures. Vahest esimesena meenub Märt Väljataga arvustus Leo Luksi monograafiale. Olenemata sellest, kas Väljatagal on sisuliselt õigus või mitte – küsimus Luksi töö akadeemilisest kvaliteedist –, mõjub arvustus arrogantselt: „Kui lugeda „Nihilismi ja kirjandust" kirjandusteosena, võiks sellele vahest ette heita karakterite mõningast üheplaanilisust ja ebaveenvust, kompositsiooni kordusterohkust, paigaltammuvust ja hüplikkust, stiili mõningast ebaühtlust, ebapuhtaid riime ja kulunud kujundeid." (Väljataga 2016a: 173) Arvustust lugedes meenus omakorda kunagine karusnahavastane meeleavaldus, kus osalejad ühe suvalise kaupluse akna taga keskmist sõrme näitasid – vahel peegeldub läbimõtlemata rünnak aknaklaasilt tagasi.

KJK MÄRTS 2017.indd 172 06/03/2017 14:03:14

Üks probleemsemaid juhtumeid on Peeter Helme, kes valdavalt ei vaevu oma jõulisi ja ründavaid väiteid põhjendama. Või teeb seda äraspidiselt, nagu 2014. aasta proosaülevaates Mudlumi puhul: „„Tõsine inimene" sisaldab ka tekste, mida ei saa kohe kuidagi kirjanduseks klassifitseerida. Koerte, kasside, toitude ja riiete loetelud ei ole kirjandus!" (Helme 2015: 421) Sama kehtib 2016. aastal Vikerraadios kõlanud saatesarja „90 raamatut 90 päevaga" kohta, mida Helme vedas koos Urmas Vadiga. Ignorantseimalt tutvustas Helme Hans Leberechti jutustust „Valgus Koordis": ega selle kohta „küll suurt midagi öelda pole" (Helme 2016a). Kulmu paneb kortsutama ka Vadi kokkuvõte Debora Vaarandi luulekogust „Kohav rand": „Märksõnaks, mis seda kogu kõige paremini iseloomustab, on jälkus" (Vadi 2016).

Ei saa öelda, et Helme põhimõtteliselt ei põhjenda. Mõnikord teeb ta seda küll, aga kuidas? Näiteks Postimehes ilmunud arvustuses Tiina Laanemi romaanile „Pildilt kukkujad" pühendatakse ebatavaliselt palju leheruumi faktivigade loetlemisele (Helme 2016b).[13] Tagasiside autorile ja toimetajale, aga kas ja kuidas aitab seda laadi arvustus lugejal teost paremini mõista?

Luule metodoloogiast sai juba kirjutatud. Mis puutub proosa käsitlemisse, siis ega siingi erilisest metodoloogiast rääkida saa. Põhiliselt refereeritakse ja antakse hinnang. Kirjutatakse, kas süžee on sidus või mitte, aga täpsemaks ei minda, ei analüüsita ajalis-ruumilist ülesehitust, kompositsiooni. Ka proosa poeetikat silmas pidades ollakse üpris pealispindsed (üritatakse sõnastada teksti eesmärk, kirjeldada kasutatavaid stiile, lõpuks proovitakse žanriliselt määratleda). Sügavam (poeetiline) analüüs puudub.

Tundub hämmastav, kui vähe kasutatakse arvustustes akadeemilisi teadmisi (küsimus: kui palju doktorikraadiga arvustajaid üldse kriitikaväljal veel aktiivsed on?). Peale metodoloogia puudub ka soov enda tegevust kontekstualiseerida.[14] See toob omakorda kaasa arvustused, mis põhinevad suhteliselt kaootilisel lugemisviisil ega suuda analüüsiobjektiga küllaldast distantsi hoida. Alustatakse kusagilt rääkimist ja jõutakse kusagile välja. Sõltumata sellest, et 1990. aastatel tuli rohkelt peale „uusi filosoofiaid" – mistõttu filosoofiline käsitluslaad oli mõningane ajalooline paratamatus –, võiks praegunegi kriitika olla filosoofiliselt otsingulisem ning kirjandust uute mõttevooludega seostada. Üksikud autorid seda ka oma põnevates käsitlustes teevad, iseäranis Leo Luks ja Margus Ott.

Põhjalikumalt kui proosateksti poeetilistele essentsidele keskendutakse tavaliselt autori maailmavaatelistele küsimustele. Kontekstualiseeriva taustsüsteemina eelistatakse ühiskondlik-poliitilist situatsiooni, mitte kirjandusvälja või -ajalugu. Täpsemalt, ideeliselt võrreldakse uudiskirjandust pigem kaasaja tekstide kui kirjandusklassikaga.

Võiksime taas meenutada üht Märt Väljataga arvustust, osutada mõttele, et taasiseseisvumise järel „võinuks oodata, et kirjandusteaduses saab nüüd süümepiinadeta keskenduda värsijalgadele. Aga võta näpust, kirjanduskäsitluste üldilme hoopis politiseerus: vormikülg paelub väheseid, kirjanduse uurimises nähakse pigem rahvusliku, koloniaalse või soolise ülekohtu heastamisviisi." (Väljataga 2016b)

---

[13] Samale teosele ilmus Postimehes positiivne arvustus Kätlin Kaldmaalt (2016). See, et ühes väljaandes arvustatakse sama teost mitu korda, on pigem harv nähtus. Kahjuks ei suhtle need kaks arvustust omavahel üldse.

[14] Ilmselt kõige sagedamaks kontekstualiseerimisviisiks on v a b a n d u s (et tuntakse autorit, et ei jõutud põhjalikult süveneda vms).

KJK MÄRTS 2017.indd 173 06/03/2017 14:03:14

Neljas. Lugemisviis nõuab määratlemist

Hasso Krulli ja Carolina Pihelga koostatud Underi sonettide radikaaltõlgete kogumiku retseptsioon tõi esile karjuva probleemkoha. Keeles ja Kirjanduses ilmunud Tiit Hennoste arvustus võtab üksipulgi läbi eri tunnused ja seab need võrdlusesse Marie Underi elu ja loominguga. Kogu Hennoste jutt on ilus, aga täiesti arusaamatult arvustatava objekti teleoloogiast mööda. Hennoste projitseerib arvustusse enda ootused (radikaaltõlked peaksid edasi andma, missuguste tunnuste ja uuenduslikkusega tuli Under saja aasta eest luuleväljale), millele raamat kuidagi ei vasta. Hennoste jätab tähelepanuta küsimuse, kas ehk oli raamatu eesmärk midagi muud, kas ehk oli tegemist pigem kontseptuaalse projektiga. Ometi on saatesõnas kontseptsioon selgesõnaliselt lahti seletatud: „...luuletuse vorm on vaba, aga ta lähtub Underi soneti aluseks olnud kogemusest või elamusest; juhul kui see näib ligipääsmatu, soovitasime lähtuda omapoolsest tõlgendusest, isegi kui see on ambivalentne või paradoksaalne" (Krull, Pihelgas 2015a: 9). Hennoste arvustus jätab arvestamata autorite taotlused, teose olemuse, keskendudes enda ootushorisondi ja selle luhtumisest tingitud pettumuse esitlemisele. Samamoodi oleks Hennoste 1989. aastal võinud süüdistada Sven Sildnikku, et viimane ei andnud teoses „Märg Viktor" piisavalt autentselt edasi Marie Underi loomingut.

Sarnase ükskõiksusega suhtub teose olemuslikku eesmärki Peeter Helme arvustuses Andris Feldmanise debüütromaanile. Helme võtab kohe alguses üleoleva positsiooni: „See teos ei ole ulme ega olme, vaid järelemõtlematuse, lugejasse üleolevalt suhtumise ja lohakuse triumf...." (Helme 2016c: 1780). Kas Helmel on õigus või mitte, pole siinkohal oluline. Märgilisem on hoopis see, kui mööda ta suudab lugeda: „Kui teose tegevus toimub enam kui kahesaja aasta pärast tulevikus, kus singulaarsusest on saanud tegelikkus ja tehnika on autori sõnutsi arenenud uskumatutesse kaugustesse, siis miks puuduvad paljud praegu elementaarsed nähtused, nagu geneetilised ravimid (nii väidetakse leheküljel 28, kuigi geeniteraapia on tänapäeval juba olemas) või andmesidel põhinev geopositsioneerimise võimalus, rääkimata sellisest lihtsast asjast nagu toiduainete koju tellimine (keerulised masinad sõidavad teoses peategelaste koju igatahes mõneminutilise ettehoiatamisega)?" (Helme 2016c: 1780–1781) Siingi projitseerib kriitik arvustusse enda arusaama ulmest ning selle iseloomujoontest, eeldab, et ulmeromaan peab põhinema utoopilise tulevikusituatsiooni kirjeldusel ning arvestama kõikide olemasolevate teadussaavutustega. Teisisõnu, Helme ei näi mõistvat, et tegemist on fiktsiooniga, mille eesmärgid võivad olla dokumentaalsusest või žanrikonventsioonidest üpris kaugel.

Kummaline, et kriitilistes tekstides ei määratleta lugemisviisi – seda, kuidas hakatakse teosele lähenema. Kuidas kriitik loeb? Iga teksti võib lugeda eri moodi, aga teatud tasandite arvestamine või mittearvestamine on märgiline. Meenub Veronika Kivisilla ääremärkus, et ka aimekirjandust võib lugeda poeetiliselt: „Lugeda ja vaadata, kuidas üks või teine uus teadmine, mõiste või sõna sobitub su poeetilisse maailma, luues täiesti ootamatuid seoseid ja võimalusi" (Kivisilla 2015: 434).[15] Ka väga halvasti kirjutatud tekst võib olla

[15] Ajakirja Looming rubriik „*Ad marginem*", kus Kivisilla tekst ilmus, on jätkuvalt üks viljakamaid lavasid, kus käsitletakse kontsentreeritult, lakooniliselt uitmõttelisi kirjandusküsimusi.

KJK MÄRTS 2017.indd 174 06/03/2017 14:03:14

tunnustamist väärt, kui jätta vaatluse alt välja poeetiline kvaliteet ja keskenduda üksnes sõnumi tüübile.

Lugemisviisi ainsaks ja vahest kõige paremaks markeriks kipub olema see, missuguse klassikalise tekstiga kaasaegset teost võrreldakse. See on justkui arvustaja mitteteadvusest esile kerkiv kontrollimatu element, mis ütleb pea kõik arvustaja kohta. Janika Kronberg toob ikka Ristikivi mängu, Aare Pilv jõuab Vahingu ja Kõivuni, Mari Peegel näiteks Cosette'ini.

Viies. Diskussioonide impotentsus

2016. aastal valminud uuringu „Kultuuriajakirjanduse sisu ja kasutajaskond" üks peatükk tõi esile, et ajakirjanduses ei sünni kirjanduse üle poleemilisi mõttearendusi ja ühiste jutupunktide tekitamine on keeruline (Kõuts 2016: 5). Päris nii see ei ole. Kui kõrvale jätta (meta)kriitilised inertsil põhinevad arutelud, mis alati vaikselt hääbuvad ega too kaasa suuremaid tagajärgi, siis harvadel hetkedel kerkivad siiski esile üksikud diskussioonid kirjanduse teemadel. Ja mitte ainult seoses Kenderi juhtumiga.

Seegi kord on keskmes Hasso Krull ja Carolina Pihelgas. Kui tugeva kriitilise hoiakuga Kaarina Rein arvustas Carolina Pihelga tõlkeid Konstantinos Kavafise luuletustest (Rein 2015a), ilmus Pihelga ja tõlke toimetanud Krulli vastulause, kus manifesteeritakse enda nägemus tõlkest. Kvaliteetne tõlge on a l a t i idiosünkraatiline: „Tõlke mõju tuleneb tõlkija oma kultuurist, tõlkija isiklik panus ei sõltu oluliselt originaali omadustest. Kriitik peaks seega hindama eelkõige tõlkija truudust omaenese eesmärkidele. [---] Luuletõlge pole mitte paragrahv, vaid metamorfoos; see pole mitte kohtuotsus, vaid uuestisünd." (Krull, Pihelgas 2015b: 185, 187)

Pole kahtlust, et diskussiooni kaks osapoolt esindavad radikaalselt vastandlikke arusaamu sellest, missugune peaks olema (hea) tõlge. Murettekitav on aga diskussioon seetõttu, et see näeb välja kui põhikooli väitlusklubi demagoogiliste võtete harjutusnurk: räägitakse teineteisest mööda, ei arvestata oponendiga ega kuulata teise osapoole fakte. Näiteks ei põhjenda Krull-Pihelgas sisuliselt ühtegi Reinu esile tõstetud küsimuskohta, samamoodi ignoreerib Rein esimeste väiteid. Mõlemad pooled võtavad ründava hoiaku, kaitsevad oma positsioone, aga põhjenduste väljajoonistamisele rõhku ei pane. Näiteks väidab Rein: „Carolina Pihelgase ja Hasso Krulli reaktsioon minu arvustusele sisaldab küll hulgaliselt klišeid ja vasturääkivusi, kuid küsimused on ikka jäänud vastuseta" (Rein 2015b: 190). Mis on need klišeed ja vasturääkivused, seda Rein ei täpsusta. Ja muidugi vaieldakse, kas tõlge on täpne või mitte. Mida aga peavad täpsuse all silmas Krull ja Pihelgas, see ei selgu. Veel üks näide: „Lisaks paistavad kirjutise autorid tõemeeli uskuvat üksnes neile kuuluvasse valgustuslikku missiooni, mis tähendab, et Konstantinos Kavafise luuleni võivad siinsed lugejad jõuda vaid nende vahendusel ning muid võimalusi selleks pole" (Rein 2015b: 190). Väide on puhtemotsionaalne ega vasta tõele – Krull ja Pihelgas ütlevad otsesõnu, et ka Mati Sirkli varasem tõlge on pädev, aga teistsugune. Kummaline vaidlus, sest olukorra lahendamine on ju lihtne: mõlemal on õigus, mõlemal on oma aktsepteeritav nägemus (kvaliteetsest) tõlkest ja sellest, kuidas peaks konkreetset autorit eestindama.

KJK MÄRTS 2017.indd 175 06/03/2017 14:03:14

Kuues. Impotentsist viljakuseni?

Eelmine Keeles ja Kirjanduses ilmunud kriitika ülevaateartikkel „Parnass ja agoraa" Janika Kronbergilt (2015) tekitas põneva ahelreaktsiooni. Järgnes Jürgen Rooste protest parnassi ja agoraa eristamise vastu ning staarkriitiku maa peale laskumise ootus (Rooste 2015a). Mihkel Kunnusele esitatakse väljakutse, millele viimane vastas ettekande ja artikliga „Miks ma ei kirjuta Andrus Kivirähast?" (Kunnus 2015).

Suvel 2015 väljendas Rooste aga pettumust Underi „Sonettide" uusversiooni ning Marie Underi ja Artur Adsoni päeviku suhtes. Esimesest oleme juba rääkinud. Päeviku puhul on probleem: „Miks ma peaksin lugema luuletajate päevikuid, mis ei sisalda tisse, tõesti, miks ma peaks?" (Rooste 2015b) See arvustus teenis tavatult palju kirjanduskorüfeede kommentaare.

Võib-olla tuleks revideerida arvamust, et Rooste on meie kriitikatrikster (Larm 2016b). Ehk kehastab ta lihtsalt ümberpööratult vanasõna „Enne mõtle, siis ütle". Kuidas teisiti iseloomustada kaht debatti, mida tal on tulnud pidada Alvar Loogiga. ERR-i kultuuriportaalis vastab ta Loogi kirjutatud luuleaasta ülevaatele (Loog 2015), küsides, „mis möks on „väljapeetud klassika"" (Rooste 2015c). 2016. aasta lõpus lahvatasid aga Rooste kired, kui tema osalusel valminud lavastust „Sugu: M" arvustas Loog karmilt, olgugi argumenteeritult (Loog 2016). Iseenesest võiks see debatt teatriveergudele jäädagi, aga et ajalehe KesKus kirjandusrubriigis ilmus lavastuse asjaosaliste vestlus, on see juba toodud kirjandusvalda. Selles loos nimetatakse Loogi värdjast kriitikuks, kes kannab lavastaja peale viha, ning lubatakse teda kõvasti vastu lüüa (Idikate tuleproov). Selle üle arutleti raadiosaates „Vasar" (4. XI 2016) ning käesoleva aasta algul ilmus Loogi artikkel, millest loeme universaalse soovituse: „Kõigile isehakanud geeniustele, kes on selle maailma (sh kriitika) tarvis liiga head ega soovi oma jumaliku loomingu kõrvalt tegeleda solvumise ja solvamiste eest tasumisega, soovitan ilma igasuguse irooniata järgmist: ärge loopige oma pärleid sigade ette, presenteerige neid üksnes valitud publikule (sest avalik ülesastumine sünnitab paratamatult avalikku arvamust, mis on raskesti kontrollitav ning teie meelest enamasti võhiklik või kallutatud). Avaliku vastukaja korral ärge kulutage sellega tutvuda riskides oma habrast hinge ja ülearenenud õiglustunnet, vältige igasugust tsenseerimata võõrast arvamust." (Loog 2017)

Nagu näha, pole üleliia viljakad needki diskussioonid. Ehk võib viljakaks pidada aga arutelu, mis järgnes ühe siinkirjutaja arvamusloole „Vaeslaps festivalil" (Larm 2016c). Vastulaused kirjutasid Jan Kaus (2016), Ilvi Liive (2016) ja Berk Vaher (2016), mispeale peeti ka vestlusring (Larm 2016d). Mõnedki Eesti kirjandusfestivalide korraldamisega seotud hämarused said selgeks räägitud ning hulk tagajärgi tõotab veel ilmneda. Johanna Rossi (2016) lugu telesaate „Kirjandusministeerium" rubriigist „Kirjandusministeeriumi naised soovitavad", mille võiks taastada, jäi aga paraku hüüdjaks hääleks.

Seitsmes. Blogilikkus. Facebookilikkus

Aeg-ajalt tuleb ikka keegi välja tähelepanekuga, et meie kriitika blogistub[16] ja vajaka jääb mängulisusest. Nagu Rebekka Lotmangi Mihkel Muti, Kaarel

[16] Vaadatagu kas või Ants Orase viimase auhinna žürii kommentaari (Larm 2016e).

KJK MÄRTS 2017.indd 176 06/03/2017 14:03:14

Tarandi ja Ott Karulini aegse Sirbi võrdluse lõpetuseks on öelnud: „…mängulisus pole mingi naljaasi, vaid kõige tõsisem värk – see kuulub kultuuri essentsi" (Lotman 2015, vt ka Larm 2016b).

Virtuaalkeskkonna ja trükimeedia pingeväli on toonud kaasa kaks tulemust (kusjuures kumbki neist pole loomuldasa positiivne ega negatiivne): a) kuna suur osa kriitikaväljal tegutsejaid evib võimalust esmaemotsioon ja välkmõtted kirja panna virtuaalkeskkonda, paikneb valdav osa kiireloomulisemast kirjanduskriitikast just Facebookis või blogides, mistõttu on trükimeedias ilmuv kriitika omandanud teistsuguse funktsiooni – kiire reaktsioon ei ole selles enam esmatähtis; ja b) virtuaalkeskkonnale omane lakooniline, lihtsakoeline stiil kandub ka trüki- ja elektronväljaannetesse, järsult on kasvanud Facebooki postitusi meenutava stiiliga arvustuste osakaal.

Mängulisuse katsetest võib esile tuua Mihhail Trunini arvustuse Andrei Ivanovi romaani „Argonaut" kohta. Ühtlasi haruldaselt erudeeritud arvustuses jagab autor juhiseid, kuidas kirjutada romaani „Argonaut" (Trunin 2016). Samuti jääb lustiga silma Toomas Kalli kongeniaalne arvustus Donald Tombergi romaanile „Veelkord Vladimirist, Kazimirist ja teistest" (Kall 2016).

Kaheksas. Kurioosum

Postimehel on kirg refereerida raamatumüügiedetabeleid, millele toimetaja lisab mõne rea. Mullu, kui toimetaja Hendrik Alla erihuvi pälvis Giulia Endersi teos „Võluv soolestik", muutus olukord üpris koomiliseks. Võitlevas toonis raporteeriti selle käekäiku aprillist augustini (nt 18. IV 2016: „Raamatuostjate hulgas on populaarne teos „Võluv soolestik"", 25. IV: „Raamatupoodides võistlevad soolestik ja smuutid"; 6. VI: „Võluv soolestik on Eesti rahva lemmikraamat"; 27. VI: „Igavene soolestik leidis väärilise vastase" (vastane on Ingrid Peegi raamat „Hallo, kosmos! Palju õnne!"). Jne). Lisaks viidati teosele Apollo jõukatsumisel kirjastustega Ilmamaa ja Pegasus.

Kurioosumite valda liigitub ka kultuuriajakirjanduse uuringu läbiviijate otsus arvestada kirjanduskajastustena raamatureklaame, mistõttu võib järeldusi vildakateks pidada (vt Lotman 2016).

Üheksas. Mida teha tsitaadiga?

Hea arvustus tsitaadita tavaliselt läbi ei saa, aga ilmselt ajapuudusest on levinud tsitaadikesksed arvustused. Tsitaadi elujõulisus on enamasti kaheldava väärtusega: kas see ütleb midagi üldistavat, annab ikkagi edasi teksti ja arvustaja sõnumi ühisosa? Sageli kohtab arvustusi, kus kriitiku hääl on üksnes tsitaatide täpsustaja, kommenteerija, näiteks Veiko Märka (2015a) arvustuses Urmas Vadi raamatule „Kuidas me kõik reas niimoodi läheme" moodustavad tsitaadid täpselt kolmandiku.[17] Selline kirjutusviis osutub edukaks haruharva.

[17] Märka kriitilised tekstid sisaldavad sageli jõulisi ja põhjendamata, aga lõbusaid hinnanguid kirjandussituatsioonile ning üldisemalt koomilisi väiteid. Näiteks, et eesti naisluule on sisutühi, vaimuvaene ja asotsiaalne või et arvustajat „häirib autori mõttetu kiindumine elevantidesse" (Märka 2015b: 883).

KJK MÄRTS 2017.indd 177 06/03/2017 14:03:14

Kümnes. Korduma kippuvad küsimused

• Puudub tõlkekriitika. Ilmselt väga kvaliteetses versioonis seda lähematel kümnenditel ei tekigi (õieti võib esile kerkida vaid põhjalikumates teadustöödes). Toome neli põhjust: a) kolleegi tööd pole tõlkijate intiimses klannis paslik avalikult kritiseerida; b) põhjalikule tõlke arvustusele (näiteks Madis Kõivu (1991) kunagine Mati Sirkli tõlke analüüs) pole platvormi – missuguses väljaandes see peaks ilmuma?; c) puudub inimressurss – korralikuks tõlkearvustuseks tuleb sisuliselt teha tõlkijaga sama tööd, mis niivõrd pisikeses kirjandusruumis on ressursi raiskamine; d) tõlkekriitika töömaht on suur ning keeruline on leida väljaannet, mis suudaks vaeva mittepiinlikult kompenseerida.[18]

Olgu siiski toodud üks näide, kuidas tõlget on võimalik lühidalt ja laiadele hulkadele mõistetavalt arvustada: see on Anu Põldsami juba mainitud arvustus „Koguja raamatu" kohta (Põldsam 2016). Tõlkekriitika jaluleaitamiseks andis suuri lootusi tõlkijate almanahh „Tõlkija hääl", mida seni on ilmunud juba neli numbrit. Arvustatud on selles ainult Anne Lange monograafiat „Tõlkimine omas ajas" (kaks korda, 2015. aastal kolmandas numbris), kuid seeeest leidub sisukaid kohati hinnangulisi tõlkeanalüüse artikli vormis.

Küll on sisuliselt tõlkearvustus Janika Pälli artikkel „Kongeniaalsusest antiikkirjanduse tõlkimisel", mis analüüsib muljetavaldavalt Titus Liviuse teose „Linna asutamisest alates" eestindust (Päll 2017).[19] Ajakirjas Keel ja Kirjandus loodame seesuguseid tekste igal juhul edaspidigi näha.

• Esiplaanil on lakkamatult arvustaja MINA, iseäranis ajakirjas Looming.

• Loobutud on pea täielikult tuleviku kirjeldamisest, kirjanduse tendentside laiemate tagajärgede analüüsist.

IV. HEAD ARVUSTAJAÕNNE!

Pealkirja „Head arvustajaõnne!" kandis Maie Kalda „pisteline" ülevaade 1976. aasta kirjanduskriitikast (Kalda 1977). Ehk peaks nüüd soovima: „Head sisukat arvustajaõnne!"? Mis on hullem, kas jääda arvustuseta või pälvida pealiskaudne muljetus? Kellele hullem, kas autorile või lugejale?

Kalda nentis toona veel järgmist: „Mõned nooremad arvustajad paistavad olevat laisad lugema teistes keeltes, arvavad piisavat eestikeelsete kolleegide tööde tundmisest. Mõni jälle ilustab oma retsensiooni juhuleidudega prantsuse, india jt. vaimuhiiglastelt. Tigedus on ka üks reetlik asi, aga väheneb kindlasti tarkuse kasvades." (Kalda 1977: 673–674) Mis on muutunud? Ainult see, et teistes keeltes ei loe arvustajad enam pea üldse.

---

[18] Sarnastele järeldustele jõuab ka Märt Väljataga, tuues põhjusena välja ka tavalugejate (?) vähese huvi. Kõrvuti tõlkeanalüüsiga käsitleb Väljataga tõlketeoste arvustamist laiemalt: „Tõlkeraamatu arvustamisega on õigupoolest lihtne ka sohki teha – kirjutada arvustus raamatut ennast läbi lugemata, teose taustast saab juttu teha ka sekundaarsete allikate kaudu. Kardan, et olen isegi seda teinud, ja kahtlustan selles ka paljusid teisi retsensente." (Väljataga 2015)

[19] Mida aga arvata ajakirja samas numbris ilmunud Maarja Vaino vastulausest Mirjam Hinrikuse arvustusele monograafia „Tammsaare irratsionaalsuse poeetika" kohta, mida teose autor peab enda seisukohalt kasutuks (Vaino 2017: 132)? Kas arvustus saab olla kasutu, isegi kui autori ja retsensendi arusaamad teooria vajalikkusest kirjanduse analüüsis põhimõtteliselt lahknevad?

KJK MÄRTS 2017.indd 178 06/03/2017 14:03:14

Hea, kui saavutatakse väärt tarbetekst, millena käsitleb arvustusi näiteks Märt Väljataga. Sellisel juhul ei tasuks suuri kvaliteediga seotud ootusi neile ülepea asetada: „Raamatute arvustamine on hädavajalik ja rutiinne kultuuritöö. Selles pole midagi salapärast ega loomingulisustki. Mõni lehearvustus võib küll ka kunstiteoseks küündida, aga see pole hea arvustuse tingimus. // Arvustuse kolm komponenti on kirjeldus, tõlgendus ja hinnang. [---] T. S. Elioti sõnul on kriitika ülesanne seletada teoseid ja parandada maitset. Lühidalt see ongi enam-vähem kogu arvustamispoeetika." (Väljataga 2015)

Eesti kriitikavälja vahest kõige tuumsemaks tunnuseks on muutumatus. Üldist kulgemist ei suuda raputada diskussioonid, röökimised, karjumised ega vaikimisedki. Kirjanduskriitika on nagu haridus – kõik muutused toimuvad üliaeglaselt, isegi riigikorra vahetus suudab põhjustada vaid hetkeks entusiasmil põhineva lainetuse, ent mitte kriitikat raputada.

Kas kriitika üldse peaks muutuma? Kas kriitika peaks lugejale lähenema, talle end huvitavamaks tegema? Kas me tahame seda? Kalda: „Küllap tuleb meil veel mõnda aega leppida kirjanduslike intellektuaalide sõbraliku huviga, ja see pole sugugi halb seltskond" (Kalda 1977: 666).

Kas kriitikast mõtlemise ajajärk on nüüd läbi? Jah, aitab küll. Kui eespool sai põgusalt näpuga näidatud ja väidetud, et vähe on tulevikusuunalist mõtlemist, siis üritame siinkohal seda viga vältida. Küsime, missugune on eesti kirjanduskriitika kahe või 10 või 20 aasta pärast? Ei pea olema hiromant, et öelda: eks ikka samasugune.

Kirjandus

Eliot, T. S. Valitud esseesid. Koost, tlk Jaak Rähesoo. Tallinn: Hortus Litterarum.

Heinloo, Sirel 2016. Enesesisenduse luhtumine. – Sirp 8. IV.

Hennoste, Tiit 2015a. Nii see on ja nõnda ka näib. Paul-Eerikut üle lugedes. – Looming, nr 1, lk 112–119.

Hennoste, Tiit 2015b. Stseenid kiiresti elatud elust. Jüri Üdi üle lugedes. – Looming, nr 4, lk 536–543.

Helme, Peeter 2015. Eesti proosa 2014. Ambitsioonikast andetusest ambitsioonitu andekuseni. – Looming, nr 3, lk 415–431.

Helme, Peeter 2016a. 90 raamatut. 1949. Hans Leberecht „Valgus Koordis". – ERR-i kultuuriportaal 28. IX. http://vikerraadio.err.ee/v/90_raamatut/saated/6e60de82-6af1-4067-80e3-cdb4acbaacee/90-raamatut-1949-valgus-koordis (6. II 2017)

Helme, Peeter 2016b. Tiina Laanemi ambitsioonikas suutäis. – Postimees 3. XII.

Helme, Peeter 2016c. Heast seksist üksi ei piisa. – Looming, nr 12, lk 1780–1782.

Idikate tuleproov = Idikate tuleproov (*fireproof*). – KesKus, oktoober 2016.

Kalda, Maie 1977. Head arvustajaõnne! Pisteliselt 1976. a. kriitikast. – Looming, nr 4, lk 666–674.

Kaldmaa, Kätlin 2016. Raamat nagu mosaiik. – Postimees 10. XII.

Kall, Toomas 2016. Absurdi pedaal tuleb lõpmatuseni vajutada. – Looming, nr 5, lk 742–743.

Kaus, Jan 2016. Paar märget kirjanduse ringlusest. – Sirp 10. VI.

Kender, Kaur 2016. 7 põhjust, miks „Klaaslaps" on üks kõvemaid raamatuid eesti keeles. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 198–201.

KJK MÄRTS 2017.indd 179 06/03/2017 14:03:14

Kirjanduskriitika 2015 = Kirjanduskriitika auhinna võitis Johanna Ross. – Sirp 9. XII. http://www.sirp.ee/online-uudised/kirjanduskriitika-auhinna-voitis-johanna-ross/ (6. II 2017)
Kirjanduskriitika 2016 = Kirjanduskriitika auhinna võitis Hasso Krull. – Sirp 10. XII. http://www.sirp.ee/online-uudised/kirjanduskriitika-auhinna-voitis-hasso-krull/ (6. II 2017)
Kivisilla, Veronika 2015. Aimeteose poeesia. – Looming, nr 3, lk 432–434.
Kriitika 1977 = Kriitika ja selle kriitika. – Looming, nr 1, lk 127–133.
Kronberg, Janika 2015. Parnass ja agoraa. Hajamärkmeid eesti kirjanduskriitikast 2013–2014. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 248–261.
Krull, Hasso 2015. Aristokraat, proletaarlane, eremiit. Kolm poeetilist hoiakut. – Vikerkaar, nr 12, lk 45–56.
Krull, Hasso 2016a. Tardumusse venitatud avaus. Tõnis Vilu utoopiline aeg. – Vikerkaar, nr 9, lk 100–108.
Krull, Hasso 2016b. Ants Orase küsimus. – Sirp 16. XII.
Krull, Hasso, Pihelgas, Carolina 2015a. Eessõna. – Marie Underi „Sonetid". Viiskümmend tänapäeva luuletajat kõneleb Marie Underiga. Koost H. Krull, C. Pihelgas. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 7–9.
Krull, Hasso, Pihelgas, Carolina 2015b. Lugeja sünd. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 184–189.
Kunnus, Mihkel 2015. Miks ma ei kirjuta Andrus Kivirähast? – Sirp 17. VII.
Kunnus, Mihkel 2016. Seksuaalse emantsipatsiooni kuritöö ja karistus. – Sirp 12. II.
Kõiv, Madis 1991. Kakssada aastat hiljem. Arutlusi Johann Gottlieb Fichte „Inimese määratluse" väljaande puhul 1988. aastal Tallinnas. – Akadeemia, nr 3, lk 543–569; nr 4, lk 796–827.
Kõuts, Ragne 2016. Ajakirjandusliku kultuurikajastuse sisuanalüüs. https://wwwkul.rik.ee/sites/kulminn/files/kultuurikajastuse_sisuanaluus.pdf
Larm, Pille-Riin 2016a. Pealelend. – Sirp 22. I.
Larm, Pille-Riin 2016b. Kriitikakildude kaleidoskoop. – Sirp 29. IV.
Larm, Pille-Riin 2016c. Vaeslaps festivalil. – Sirp 3. VI.
Larm, Pille-Riin 2016d. Lugejate kogukonna ergutajad. – Sirp 12. VIII.
Larm, Pille-Riin 2016e. Vanniskäimine keelatud!? – Sirp 25. XI.
Larm, Pille-Riin 2017. Värske Rõhu värske veri. – Sirp 20. I.
Liive, Ilvi 2016. Pille-Riin Larm annab rooska, selle asemel et tegijaid kiita. – Sirp 10. VI.
Loog, Alvar 2015. Eesti luuleaasta 2014. 62 lühiarvustust. – Looming, nr 3, lk 393–414.
Loog, Alvar 2016. Kuhu küll kõik munad jäid? – Sirp 30. IX.
Loog, Alvar 2017. „Ema, nad teotavad su poja kuninglikku pead!" – Sirp 6. I.
Lotman, Rebekka 2015. Tähed ja märgid. – Sirp 16. X.
Lotman, Rebekka 2016. Kultuuriajakirjanduse uuring tõstatab küsimusi. – Sirp 9. IX.
Luiga, Made 2016. Kriitikast, subjektiivselt. – Sirp 4. XI.
Martson, Ilona 2015. Päris tore raamat eimillestki. – Looming, nr 2, lk 293–296.
Melts, Brita 2015. Kas arveteklaarimine Poeedirahuga? – Sirp 16. I.
Melts, Brita 2016a. Rauge naivismi nulliringid. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 878–881.
Melts, Brita 2016b. Kaks hilise armastuse minu-raamatut. – Akadeemia, nr 5, lk 905–912.

KJK MÄRTS 2017.indd 180 06/03/2017 14:03:14

Märka, Veiko 2015a. Küsilausete meistriklass. – Looming, nr 4, lk 583–585.
Märka, Veiko 2015b. Poeetilise meekorjamise külluslik saak. – Looming, nr 6, lk 881–883.
Pilv, Aare 2014. Kaasaloova kriitika hüpotees. – Sirp 21. XI.
Proust, Marcel 2015. Valik esseid. Koost Marek Tamm. Tlk Triinu Tamm. – Loomingu Raamatukogu, nr 28–30. Tallinn: SA Kultuurileht.
Põldsam, Anu 2016. Kõigel on oma aeg. – Sirp 26. VIII.
Päll, Janika 2017. Kongeniaalsusest antiikkirjanduse tõlkimisel. Arutlusi Titus Liviuse teose „Linna asutamisest alates" eestindusest lähtudes. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 89–102.
Rein, Kaarina 2015a. Teekond Ithaka poole. – Vikerkaar, nr 3, lk 110–112.
Rein, Kaarina 2015b. Tõlkija puutumatus. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 190–192.
Rooste, Jürgen 2015a. Kirjanduskriitika allakäik. – ERR-i kultuuriportaal 30. IV. http://kultuur.err.ee/v/kirjandus/arvustused/22a10a76-fd5a-4767-8b8a-b3ff1c3248dd/jurgen-rooste-kirjanduskriitika-allakaik (6. II 2017)
Rooste, Jürgen 2015b. Kaks underikujulist pettumust. – ERR-i kultuuriportaal 14. VII. http://kultuur.err.ee/v/kirjandus/arvustused/3c2f9c35-a9e6-43cd-8617-3ee66a23da36/arvustus-kaks-underikujulist-pettumust (6. II 2017)
Rooste, Jürgen 2015c. Mis möks on „väljapeetud klassika"? – ERR-i kultuuriportaal 26. V. http://kultuur.err.ee/v/arvamus/78bf927d-fc3a-4411-ad17-fef8ca2a0dd0 (6. II 2017)
Ross, Johanna 2015. Poeet suure P-ga, Lumehelbeke suure L-ga. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 355–358.
Ross, Johanna 2016. Naised ei soovita enam. – Sirp 15. IV.
Sommer, Lauri 2015a. *Le hipster maudite* Pelgulinna paradiisiaian. – Vikerkaar, nr 1–2, lk 185–189.
Sommer, Lauri 2015b. Vanahundi hanna alt ja kiriva kitsõ silmist. – Vikerkaar, nr 3, lk 106–109.
Sommer, Lauri 2016. Noor Toomas Tallinna pilvepiiril. – Vikerkaar, nr 12, lk 94–96.
Susi, Joosep 2016. Luuletu luule. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 175–179.
Tatar, Tõnis 2016. *Scene*'i-niidistikust ja tõsidusluulust. – kunst.ee, nr 2, lk 67–71.
Tomberg, Jaak 2015a. Kirjandusteoreetiline vaigistamis- ja kaasarääkimismäng. – Vikerkaar, nr 1–2, lk 163–166.
Tomberg, Jaak 2015b. Kaasaloovalt kaasaloovast kriitikast: Pilv Steineri kaudu. – Sirp 17. VII.
Tomberg, Jaak 2017a. Don DeLillo impersonaalne tehisigavik. – Sirp 6. I.
Tomberg, Jaak 2017b. Kirjandus kui käegakatsutav kogemus. – Sirp 10. II.
Trunin, Mihhail 2016. Täitunud ruumist ja ajast. – Sirp 16. XII.
Tunnistajapink: Kajar Pruul. – nihilist.fm 1. II 2017. http://nihilist.fm/tunnistajapink-kajar-pruul/ (6. II 2017)
Urgas, Silvia 2016. Banaalsetest teemadest kirjutamise julgus. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 201–204.
Vabariigi kodanikud (subtiitritega). – ERR 4. II 2016. http://etv.err.ee/v/paevakajasaated/vabariigi_kodanikud/saated_sub/e1bf7a40-60a2-4f4a-bab7-a92667484e3c/vabariigi-kodanikud-subtiitritega (6. II 2017)
Vadi, Urmas 2016. 90 raamatut. 1948. Debora Vaarandi „Kohav rand". – ERR-i kultuuriportaal 27. IX. http://vikerraadio.err.ee/v/d9e49acd-8c68-46e2-bc8c-0420ee198717 (6. II 2017)

KJK MÄRTS 2017.indd 181 06/03/2017 14:03:14

Vaher, Berk 2016. Eesti kirjanik – kas ja kelle vaeslaps? – Sirp 10. VI.
Vaino, Maarja 2016. Neli tähelepanekut kenderiaanast. – Postimees 9. II.
Vaino, Maarja 2017. Teooriakultusest. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 130–132.
Viik, Tõnu 2012. Eesti kultuuri võimatu mõiste. – Tuna, nr 2, lk 2–12.
Väljataga, Märt 2015. Kriitika – mis seal arutada on? – Sirp 27. III.
Väljataga, Märt 2016a. Nõrga mõistuse dogmaatika. – Vikerkaar, nr 1–2, lk 170–175.
Väljataga, Märt 2016b. Oivaline kohtumispaik luulele, keelele ja nende uurimisele. – Sirp 9. IX.
Õnnepalu, Tõnu 2015. Lõpetuse ingel. – Loomingu Raamatukogu, nr 8–9. Tallinn: SA Kultuurileht.

Our dispassionate literary criticism: A survey of 2015–2016

Keywords: literary criticism, arts and culture journalism, literary studies, modern literature, debate in criticism

Estonian literary criticism over the past two years (with digressions to 2014 and 2017) is discussed. The authors address criticism at large, not just reviews, trying to capture attitudinal stances aimed at transforming the literary field. The period is represented by ten bright moments, ten tendencies characteristic of criticism at large, and a description of the formal aspect of literary criticism. Various points of obstruction are listed, including an inability to analyse the changed field of poetry (due to obsolete methods), lack of passion, thin argumentation, the reluctance of the critics to demarcate their reading strategies, barren discussions, and an extension of the superficial style of the virtual environment to print media. Most of the landscape of criticism in 2015 and 2016 is dominated by dullness, toothlessness, lack of the wish or courage to generalise. The brightest are single successes – passionate texts with a real personal touch, saving the general impression. However, although the recent years have been called an era of reflections on criticism, a comparison with earlier surveys only proves that the core characteristic of Estonian criticism is resistance to change.

Joosep Susi (*b. 1989*), *MA, teacher, joosep.susi@gmail.com*

Pille-Riin Larm (*b. 1981*), *BA, editor of the Sirp cultural weekly, pilleriin.larm@gmail.com*

KJK MÄRTS 2017.indd 182 06/03/2017 14:03:15